

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΑΝΙΧΝΕΥΟΝΤΑΣ ΤΟ «ΜΕΤΑ» ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ

ΜΑΡΙΤΑ ΠΑΠΑΡΟΥΣΗ & ΣΠΥΡΟΣ ΚΙΟΣΣΕΣ

Τις τελευταίες δεκαετίες, η ακαδημαϊκή πραγματικότητα έχει γίνει μάρτυρας μιας έντονης δυσπιστίας, ακόμη και εχθρότητας σε κάποιες περιπτώσεις, απέναντι στη λογοτεχνική θεωρία ή, για να είμαστε πιο σαφείς, σε μια συγκεκριμένη χρήση του όρου θεωρία, η περίοδος ακμής του οποίου ήταν οι δεκαετίες του 1960 και του 1970, ενώ η δεκαετία του 1980 ήταν η απαρχή της σταδιακής παρακμής του. Αναφερόμαστε στη «Θεωρία» την οποία πολλοί εγκαλούν, επειδή υποστηρίζουν ότι δεν συνιστά πλέον λογοτεχνική θεωρία ή ότι είχε αυτοαναγορευτεί σε λόγο εξουσίας.¹ Πολλοί είναι αυτοί που διακηρύσσουν τον θάνατο της θεωρίας και επιχαίρουν ή επισημαίνουν την αδυναμία καθιέρωσης νέων παραδειγμάτων (ανάλογα με αυτά του δορισμού ή του μεταδορισμού), αλλά και την απουσία μεγάλων θεωρητικών (Eagleton, 2004).² Άλλοι θεωρούν

1. Αναφέρουμε εντελώς ενδεικτικά ότι για τον Jonathan Culler, σε ένα δοκίμιο με τίτλο «The literary in theory» στον τόμο *What's left of theory?* (Culler, 2000), αυτό που έχει παραμεληθεί, επειδή έχει επικαλυφθεί από τις επιταγές της φυλής, της σεξουαλικότητας ή του φύλου, είναι ρητά η λογοτεχνία και το λογοτεχνικό. Ειδικότερα, αυτό που έχει παραμεριστεί είναι η αυτοαναφορικότητα του λογοτεχνικού κειμένου, η «ποιητική λειτουργία» που περιγράφηκε περίφημα από τον γλωσσολόγο Roman Jakobson ως «η εστίαση στο μήνυμα για τον εαυτό του».

2. Στο δοκίμιό τους «Against theory», οι Steven Knapp και Walter Benn Michaels διατυπώνουν το επιχείρημα ότι όλες οι προσπάθειες να θεμελιωθεί μια μέθοδος ερμηνείας στη βάση μιας γενικής θεώρησης της γλώσσας συνεπάγονται τη φαντασίωση ότι ένα κείμενο μπορεί να σημαίνει κάτι άλλο από αυτό που ο συγγραφέας του προτίθεται να σημαίνει και καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι όλες αυτές οι προσπάθειες είναι βέβαιο ότι θα αποτύχουν – δεν μπορεί να υπάρξει μέθοδος ερμηνείας («κανείς δεν μπορεί να προσεγγίσει μια θέση πέραν της πρακτικής, [ότι] οι θεωρητικοί θα πρέπει να σταματήσουν να προσπαθούν και [ότι] το θεωρητικό εγχείρημα θα πρέπει συνεπώς να τελειώσει» (Knapp & Michaels, 1982, 30). Ο Terry Eagleton, στο

είτε ότι η λογοτεχνική θεωρία δεν είναι πλέον απαραίτητη στην ερμηνεία των λογοτεχνικών κειμένων, αφού δεν είναι κάτι άλλο παρά ένας τρόπος «χειραγώγησης της αγνώστης» (Cunningham, 2002, 3), είτε ότι πρέπει να αποφεύγεται η διδασκαλία της επειδή απαξιώνει τη βιωμένη εμπειρία.³ Σε κάθε περίπτωση, η εξουσία της θεωρίας έχει τεθεί υπό αμφισβήτηση εδώ και δεκαετίες. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, φωνές που αμφισβητούσαν τη θεωρία επικεντρώνονταν στην επιθυμία απομάκρυνσης από τη γλωσσική στρόφη, από την πεποίθηση δηλαδή ότι τα πάντα είναι προϊόντα της γλώσσας, στη στρόφη σε θέματα που εμπίπτουν στο πεδίο των πολιτισμικών σπουδών (ιστορία, φύλο, εθνικότητα, σεξουαλικότητα),⁴ αλλά και στο ότι η αποδόμηση είχε γίνει κάτι περισσότερο από μια θεωρία της λογοτεχνίας, είχε γίνει μια «κριτική της ιδεολογίας» (Compagnon, 1998, 13). Ο Terry Eagleton, από μια άλλη οπτική, γράφει στο βιβλίο του *After theory* (2004) ότι, παρά τα επιτεύγματα της Θεωρίας –τη διεύρυνση, δηλαδή, των αντικειμένων μελέτης, ώστε να συμπεριληφθούν το φύλο, η σεξουαλικότητα, η μετα-αποικιοκρατία κ.λπ., και την αναστοχαστική αυτοκριτική των παραδοσιακών παραδοχών–, πολλά ήταν και τα λάθη της· συγκαταλέγει, ανάμεσα σε αυτά, την επιμονή στη σχετικότητα της αλήθειας, η οποία μας αφήνει ανίσχυρους να ασκήσουμε κριτική στην καταπίεση, και την απουσία ενασχόλησης με ζητήματα που αφορούν την ηθική εκ μέρους των πολιτισμικών σπουδών, η οποία για τον Eagleton είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την πολιτική.

Σε αυτό το πλαίσιο προβληματισμού αναφορικά με αυτή τη νέα συνθήκη κρίσης της λογοτεχνικής θεωρίας, άλλοι, όπως ο Paul de Man, αναπτύσσουν επιχειρήματα αναφορικά με την επιθυμία «αντίστασης στη θεωρία» –υπό την έννοια ότι η λογοτεχνική θεωρία είναι μόνο ένα γλωσσικό κατασκευάσμα και, ως εκ τούτου, είναι αναξιόπιστη όπως ακριβώς και η λογοτεχνική γλώσσα–,⁵ ενώ πολλοί είναι και αυτοί που θεωρούν ότι διανύουμε πλέον την περίοδο της μετα-θεωρίας. Στην προκειμένη περίπτωση

βιβλίο του *After theory*, θεωρεί πως, σε αντίθεση με τις «υψηλές θεωρίες» των Fredric Jameson, Raymond Williams, Edward Said, Jacques Derrida, Luce Irigaray, Julia Kristeva, Hélène Cixous, που άρθρωσαν θεωρητικές παρεμβάσεις χαρακτηριζόμενες από κριτική αυτενέργεια, η νέα γενιά θεωρητικών έκανε ό,τι έπρεπε να κάνει (κατανοώντας, εφαρμόζοντας και επεξεργαζόμενη τα έργα των μεγάλων μορφών της προηγούμενης γενιάς που χάραξαν νέα θεωρητικά μονοπάτια), αλλά δεν έχει συγκρίσιμο σύνολο ιδεών κληροδοτήσιμο στη μελλοντική γενιά (Eagleton, 2004, 1).

3. Ο Florent Coste, στο βιβλίο του *L'ordinaire de la littérature. Que peut (encore) la théorie littéraire?*, γράφει πως η λογοτεχνική θεωρία έχει απομακρυνθεί από την πολυπλοκότητα και τις αντιφάσεις της βιωμένης εμπειρίας και υπό αυτή την έννοια δεν υπάρχει λόγος να διασφαλιστεί η επιβίωσή της, η οποία δεν μπορεί παρά να είναι μια μορφή καθαρά θεσμικής συντήρησης, εγγυημένη από τη διδασκαλία της που πρέπει να αποφεύγεται όσο το δυνατόν περισσότερο (Coste, 2024).

4. Βλ. ενδεικτικά όσα γράφονται στον τόμο *Against theory: Literary studies and the new pragmatism* (1985), τον οποίο επιμελήθηκε ο W. T. Mitchell.

5. Για τον Paul de Man, η αντίσταση στη θεωρία μπορεί να είναι «ένα αναπόσπαστο συστατικό του λόγου της»· η αντίσταση, δηλαδή, βρίσκεται στον ίδιο τον λόγο για τη θεωρία, στις δικές της μεθοδολογικές παραδοχές και δυνατότητες, και καταλήγει δηλώνοντας ότι «η λογοτεχνική θεωρία δεν κινδυνεύει να βυθιστεί – δεν μπορεί παρά να ανθίσει, και όσο περισσότερο αντιστέκεται, τόσο περισσότερο ανθίζει, αφού η γλώσσα που μιλάει είναι η γλώσσα της αντίστασης στον ίδιο της τον εαυτό» (de Man, 2005, 358-365).

ση, το πρόθεμα «μετα-» δημιουργεί πλήθος ετερογενείς σημασίες: για άλλους σημαίνει αυτό που έρχεται μετά τη θεωρία· για άλλους σημαίνει το πέραν της θεωρίας, αυτό δηλαδή που μένει όταν η θεωρία έχει εξαντλήσει την όποια δυνατότητα άρθρωσης νέων ερωτημάτων ή νέων παραδειγμάτων κειμενικής και πολιτισμικής ανάλυσης. Σημαίνει, όμως, και τη σύγκλιση θεωριών που προέρχονται από διαφορετικά πεδία με στόχο την ανάλυση από σωρεία προοπτικών, αλλά και τον αναστοχασμό επί της θεωρίας ή/και την αμφισβήτηση σχετικά με το τι είναι σωστό να αποκλείεται από τη θεωρία. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων, βέβαια, ο όρος μετα-θεωρία χρησιμοποιείται για να δηλώσει την απαρésκεια μελετητών απέναντι στη θεωρούμενη από αυτούς υπερβολική θεωρητικοποίηση της θεωρίας και στον αυτάρεσκο λόγο των θεωρητικών. Μια παρόμοια άποψη έχει εκφραστεί ήδη από το 2000 στο έργο των McQuillan, Macdonald, Purves & Thomson, για τους οποίους η μετα-θεωρία απορρίπτει την αυτάρεσκεια μιας «Θεωρίας» που είναι ερωτευμένη με τη δική της ρητορική και, τελικά, δεν διακρίνεται από αυτή· απορρίπτει τη σκλήρυνση της θεωρητικής γραφής, τις λέξεις και τις φράσεις που χρησιμοποιούνται σαν φετίχ προκειμένου να φανεί ότι η «Θεωρία» λαμβάνει χώρα αποτελώντας μάλλον μια θέση αναστοχασμού και μια εμπειρία αμφισβήτησης που συνεχώς μετατοπίζεται καθώς διαπραγματεύεται τις απορίες της Θεωρίας. Υπό αυτή την έννοια, πρόκειται για μια θεωρία «που δεν έχει έρθει ακόμη» (McQuillan, Macdonald, Purves & Thomson, 2000, xii και xv).

Αφορμώμενοι από τα προηγούμενα, τι θα μπορούσαμε να πούμε για τη θεωρητική συνθήκη της εποχής μας; Ως κάποιος που τρέφουμε μεγάλη αγάπη για τη θεωρία, δεν είναι εύκολο να μιλήσουμε ούτε για τον «θάνατό» της ούτε για την όποια «επικινδυνότητα» της ή, έστω, τη μη αναγκαιότητά της· πώς θα μπορούσαμε, άλλωστε, να κάνουμε κάτι τέτοιο, από τη στιγμή που την αντιμετωπίζουμε ως χειραφετική, αναστοχαστική πρακτική – ή, για να δανειστούμε τα όσα γράφει ο T. Eagleton, «αν θεωρία σημαίνει μια έλλογη συστηματική επαναδιατύπωση των κατευθυντήριων υποθέσεών μας, παραμένει απαραίτητη όσο ποτέ άλλοτε» (Eagleton, 2004, 2). Δεν μας είναι εύκολο, από την άλλη πλευρά, να μιλήσουμε και για μια αναγέννηση της θεωρίας στην περίοδο που διανύουμε.⁶ Πιστεύουμε αφενός ότι η θεωρία δεν μπορεί παρά να χαρακτηρίζεται από ένα καθεστώς ασυνέχειας, αφετέρου ότι πολλά από αυτά που εμφανίζονται στην εποχή μας ως «σπουδές» (studies) είναι αναμφισβήτητα κληρονομιά της θεωρίας του 20ού αιώνα. Επιπλέον, ενώ η παρουσία της θεωρητικής σκέψης είναι έντονη, δεν φαίνεται να υπάρχει κάποιο ενοποιητικό παράδειγμα μεταξύ των διαφόρων θεωρητικών προτάσεων και ενδιαφερόντων, έτσι ώστε να μιλήσουμε πλέον για μεγάλες θεωρητικές σχολές.

6. Αναφερόμαστε στον όρο αναγέννηση αντλώντας από τον V. B. Leitch, ο οποίος στο βιβλίο του *Literary criticism in the 21st century: Theory renaissance* διατυπώνει την άποψη ότι ο 21ος αιώνας είναι «μια πλούσια εποχή θεωρίας, ποικίλη και πολύπλοκη» και ότι «ένα κύριο σφάλμα των αντι-θεωρητικών είναι η τύφλωση απέναντι σε αυτή τη μεγαλύτερη εικόνα και στην αναγέννηση της θεωρίας και της κριτικής κατά τους τελευταίους χρόνους» (Leitch, 2014, 24). Συνεχίζει δε διατυπώνοντας την άποψη ότι «η θεωρία τον τελευταίο καιρό έχει γίνει μια διασταυρούμενη διεπιστημονική δραστηριότητα που συγχωνεύει τη λογοτεχνική κριτική, τη γλωσσολογία, τη φιλοσοφία, την ιστορία, την ανθρωπολογία, την κοινωνιολογία, την ψυχανάλυση και την πολιτική» (Leitch, 2014, 29).